

СКІФСЬКЕ ЗОЛОТО: ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СУЧАСНОСТІ

На сьогоднішній день у термін «скіфська культура» дослідники вкладають різне значення. Культура скіфів українських степів була місцевим своєрідним виявом культури величезного кочового іраномовного світу, який розвивався в євразійських степах від Алтаю до Нижнього Дунаю протягом I тис. до н. е. Вона творчо увібрала в себе впливи сусідів і пережила кілька етапів історичного розвитку. Хоча основною темою дослідження є саме скіфське золото, яке, безперечно, є витвором мистецтва, все ж його не можна розглядати окремо від інших матеріальних знахідок та й від скіфської культури взагалі. Цей кочовий народ залишив нам велику історичну спадщину. Можливо, не все ще досліджено на сьогоднішній день, і в майбутньому ми побачимо нові відкриття вчених-археологів. Інтерес до творів мистецтва скіфів посилюється також внаслідок недавніх політичних подій. На початку 2014 року з кримських музеїв в Нідерланди на виставку «Крим – золотий острів у Чорному морі» була вивезена колекція скіфського золота. Але до кінця лютого 2014 р. Крим був захоплений Росією, і голландці розгубилися, кому повертати скіфське золото.

Формування скіфської культури відбувалося у VII ст. до н. е. під знаком поглинення і засвоєння елементів культури попередників – населення Північного Причорномор'я – кіммерійців. Під час походів за Кавказький хребет скіфи перейняли багато передньоазійських здобутків. З V ст. до н. е. Скіфія розвивалася під сильним культурним впливом античної Греції, переважно міст-колоній чорноморського узбережжя.

Скіфи відігравали велику роль у політичному житті багатьох навколишніх регіонів. Вони були вправними воїнами, використовували свою тактику та особливі бойові порядки. Говорячи ж про особливості культури скіфів, в першу чергу, варто звернутися до так званого «звіриного стилю» у скіфській культурі. Поняттям «звіриний стиль» прийнято позначати широко відому образотворчу манеру майстрів-художників першої половини – середини I тис. до н. е. Ця манера зображення мала характерні загальні риси в декоративно-прикладному мистецтві скіфських, сарматських, сако-масагетських та інших кочових племен, що населяли Великий степ. Не можна назвати жодної категорії побутових предметів, які не прагнули б прикрасити кочівники. Тисячі виробів з металу, дерева, берести, шкіри, виявлених в степах Євразії, мали спільні художні мотиви – зображення різних тварин (олень з підібраними ногами, який звернув хижака, і грифа) і сцени боротьби хижаків або нападу хижаків на копитних.

Блискучі зразки мистецтва знайдені при розкопках всесвітньо відомих скіфських царських курганів – Солохи, Чортомлика та ін. Скарби скіфських курганів – це, як правило, набір виробів, виконаних різними майстрами, які належать різним художнім школам. Наприклад, у Келермеських курганах – поховання скіфської знаті, частина золотих виробів пов'язана із давньосхідним мистецтвом, частина – із ранньогрецьким. Деякі речі не були скіфськими, а здобуті під час передньоазійських походів. Частина предметів виготовлялася, очевидно, на замовлення скіфських царів і знаті у майстрів різних країн (асирійців, греків та інших у V–IV ст. до н. е.). Скіфське мистецтво розвивалося під впливом грецьких майстрів, які жили в містах Боспору. Як швидко втрачають ранні скіфські речі той пласт фантастичних образів, який пов'язаний з мистецтвом Переднього Сходу! Вже в ранньоскіфських пам'ятках з курганів Північного Причорномор'я (VI–V ст. до н. е.) він зникає зовсім: там скіфське мистецтво приходить в зіткнення з мистецтвом Греції. Але ці образи живуть у мистецтві Ірану епохи Ахеменідів. Вони зустрічаються на ахеменідських печатках, на срібних і золотих посудинах (особливо на ритоні), на зображеннях ахеменідських мечів, навіть у «великому» мистецтві – на капітелях колон та рельєфах.

У період військово-культурного розквіту скіфи розвивали свій культурний потенціал, а паралельно з цим поширювали його на своїх сусідів. Парадокс полягає в тому, що «скіфізується» найбільш потужна у військовому відношенні етнокультурна група лісостепу, а в більш слабких групах ці процеси менш помітні.

Великий вплив на мистецтво скіфів мала також релігія. Головними скіфськими божествами були богиня домашнього вогнища Табіті (Гестія в стародавніх греків), уособлення неба Папай (Зевс) та його дружина, богиня землі й води Апі (Гея). Важливе місце в пантеоні займали бог сонця Гойтасир (Аполлон), богиня родючості та життя Аргімпаса (Афродіта), герой Геракл та божество війни Арей (Арес). Геродот яскраво змалював поклоніння скіфів мечу, який був символом Арєя, та принесення в жертву йому військовополонених. Царські скіфи поклонялися ще й родоначальнику та покровителю коней Тагимасаду. Скіфські вірування являють собою яскравий приклад індоіранських релігій. Про це свідчать такі традиційні для індоіранських культів елементи, як семибожжя, поклоніння сонцю, вогню, небу, обожнення коня та мечу.

Велику увагу слід приділити скіфським похованням, оскільки в них і було знайдено більшість артефактів. У IV ст. до н. е. скіфи, як правило, споруджували кургани в місцях свого проживання, в степовій зоні, тому ці величні пам'ятники стародавньої історії нашого краю нерідко також називають «степовими пірамідами». Вони розташовувалися на високих вододільних ділянках, де з часом виникали цілі курганні некрополі (від грецького *nekropolis* – «місто мертвих»). Вони зазвичай склалися з декількох великих насипів і багатьох курганів середнього і невеликого розмірів. Такі могильники належали певним родовим групам, кочовища яких проходили через ці землі.

Скіфи вірили в загробне життя, тому разом із царем ховали одну з його дружин, виночерпя, кухаря, конюха, слугу, вісника, коней, добірну худобу і заривали золоті судини. Через рік навколо кургану розставляли 50 опудал з князів коней і прикріплювали до них убитих слуг. Кургани скіфської знаті – багатометрові земляні насипи з діаметром підстави понад 200 м. Більшість з них відноситься до IV–III ст. до н. е. – періоду найбільшої економічної і політичної могутності скіфів. Поховальні споруди складаються із глибокого колодязя – входу і коридорів з підземними нішами-камерами. Знатних скіфів ховали в багатому уборі – на них надягали масивні золоті шийні гривні (прикраси у вигляді обруча із запаяними кінцями), намиста, золоті сережки, браслети. Одяг, головний убір, похоронне покривало були обшиті золотими бляшками з різними зображеннями.

Коли вмирав рядовий скіф, то небіжчика возили лише до рідних і близьких, кожен з яких влаштовував поминки. Цей обряд тривав 40 днів, після чого відбувався похорон. Кургани рядових скіфів – невеликі горбки, всередині яких виритий колодязь з катакомбою – нішею для небіжчика. Покладене з ним майно зазвичай складалося зі зброї: лука, сагайдака зі стрілами, списів, дротиків і меча.

Багато артефактів скіфської культури знаходять в курганах заповідника «Кам'яні могили», розташованого на території Донецької та Запорізької областей. Одне з найкрасивіших місць Донецької області: кам'яні гряди, унікальні рослини, внесені до Червоної книги, степові простори. По всьому периметру заповідника розташовані похоронні кургани. У західній гряді – це могили «Жаба» і «Гостра», а в східній – Мала Панорамна (або «Миша»), Панорамна і Витязь, що нагадують разом орла з розпростертими крилами, який щойно опустився на берег у променях призахідного сонця й знову готується в будь-який момент злетіти. Особливо хотілося б звернути увагу на курган Товста Могила біля м. Нікополь. Під час розкопок тут була виявлена знаменита «Золота пектораль», пізніше датована IV ст. до н. е., одна з найбільших знахідок світової історії та археології. Оскільки багато скіфського золота знайдено в південних регіонах України, то велика частина знахідок була представлена в експозиціях кримських музеїв. Назва «скіфське золото» є досить умовною. Насправді абсолютна більшість відібраних на виставку з кримських музеїв предметів не є виробами з коштовних металів. Також далеко не всі експонати належить скіфам. Проте це аж ніяк не применшує їхню наукову та історичну цінність.

Виставка «Крим – золотий острів у Чорному морі» – експозиція історико-культурних цінностей, яка спочатку проходила в Рейнському крайовому музеї у німецькому Бонні (до 19 січня 2014 р.), а потім відкрилася в археологічному музеї Алларда Пірсона в Амстердамі. Вона тривала з 7 лютого по 31 серпня 2014 р. Експозиція була сформована з колекцій 5-ти українських музеїв та історико-культурних заповідників. Експонати надали Музей історичних коштовностей України; Національний заповідник «Херсонес Таврійський»; Керченський історико-культурний заповідник; Бахчисарайський історико-культурний заповідник; Центральний музей Тавриди. Після завершення експозиції 19 об'єктів, серед яких легендарні золоті меч та щит, повернулися до Музею історичних коштовностей у Києві. Решта ж зібрання, а саме 565 музейних предметів та 2111 одиниць зберігання, загальна вартість яких складає майже € 1,5 млн., стала предметом суперечки, адже була позичена з чотирьох музеїв Криму, анексованого Росією після початку виставки, – у березні 2014 р.

Не знаючи, кому повертати культурні цінності, амстердамський музей звернувся до науковців та юристів для вирішення правової колізії. В офіційній заяві напередодні закриття виставки Музей Пірсона назвав ситуацію унікальною та наголосив, що не може піти назустріч Києву чи Сімферополю й натомість чекатиме на вердикт суду. У листопаді 2014 р. кримські музеї подали в Нідерландах позов з вимогою повернути експонати, у квітні 2015 р. суд схвалив запит України на участь у цьому процесі як зацікавленої сторони. На час судового спору предмети мистецтва залишаються в запасниках музею Алларда Пірсона. Саме амстердамський музей оплачує зберігання колекції, зокрема продовження її страхування. Повернути музею кошти має та сторона, яка програє суд.

23 січня 2015 р. в Амстердамі почався судовий процес про повернення золота скіфів в Україну. Позиція України в процесі заснована на тому, що музеї ніколи не були фактичними власниками експонатів і факт анексії Криму нічого не змінює. 14 грудня 2016 р. Окружний суд в Амстердамі вирішив повернути в Україну колекцію скіфського золота, вивезеного на виставку до анексії Криму Росією. Зокрема, суд постановив, що Крим не є суверенною державою і не може претендувати на скарби як культурну спадщину. Український суд уповноважений вирішувати долю позовів про скіфське золото, коли скарб повернеться в Україну. У лютому 2017 р. стало відомо, що Україна перерахує музею Нідерландів компенсацію за зберігання експонатів скіфського золота після остаточного вступу в силу рішення суду на користь України. [А сума ця становить 111 000 євро](#), які музей Алларда Пірсона витратив на зберігання та інвентаризацію скарбів Криму.

Раніше повідомлялося, що «скіфське золото», тобто колекцію експонатів кримських музеїв, які суд в Амстердамі постановив повернути Україні, можуть повернути з Нідерландів наприкінці 2017 року.

Отже, зрозуміло, що скіфська культура як побутова, так і декоративна, таїть у собі безліч загадок. Труднощі у вивченні побуту скіфів полягають також у тому, що немає масштабних пам'яток, окрім курганів, які, у свою чергу, не повністю відповідають на запитання дослідників. Так чи інакше, ми маємо право зробити висновок, що культура скіфів дуже різноманітна; рівень розвитку скіфської цивілізації в середині I тис. до н. е. був досить високим, аби говорити про скіфів як про одного з найбільших народів свого часу. Хочеться вірити, що з розвитком науки і техніки нам вдасться отримати якісь нові відомості про життя цього дивного народу. Не менш важливим є й те, що експонати скіфського золота цілком справедливо повернуться в Україну.